

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 7 (Nisan/April 2022), s. 453-466.
Geliş Tarihi-Received: 01.02.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 01.03.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1066633

Dîvânü Lügâti't-Türk'te Kullanılan Fiilden Fiil Yapım Ekleri Üzerine Bir Değerlendirme

Notes on Deverbal Derivational Suffixes Used for Verb Formation in *Dîvânü Lügâti't-Türk*

Edina SOLAK*
Mirza BAŠIĆ**

Öz

Dîvânü Lügâti't-Türk Türk dilinin en önemli eserlerinden biridir. Türk dilinin bilinen ilk ansiklopedik sözlüğüdür. Kâşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yılları arasında hazırlanmış olduğu *Dîvânü Lügâti't-Türk* sadece bir sözlük olarak nitelendirilmemelidir. Eserde Türk toplulukları, Türk dilinin dil bilgisi kuralları ve Türk lehçelerinin dil özellikleri ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Kitap dostu Ali Emiri *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün eldeki tek nüshasını 1914 yılında İstanbul'da tesadüfen bulmuştur. Eser tüm Türkologların ilgisini çekmiştir. Eserin eldeki tek nüshası ilk defa 1915-1917 yılları arasında Talat Paşa'nın teşviki ile Kilisli Rıfat'ın gözetiminde tercüme edilmiştir. Besim Atalay'ın Türkçe tercümesi dört cilt halinde 1939-1943 yılları arasında birinci, 1985-1986 yılları arasında ikinci defa basılmıştır.

Bu çalışmada, *Dîvânü Lügâti't-Türk'te* kullanılan fiilden fiil yapım ekleri ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, *Dîvânü Lügâti't-Türk'te* fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım ekleri getirilerek türetilmiş olan fiillerin gramer ve anlam özelliklerini incelemektir. *Dîvânü Lügâti't-Türk'te* kullanılan fiilden fiil yapım eklerinin incelenmesinde eserin 1985-1986 yılları arasında basılmış olan Türkçe tercümesi temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Türk dili, fiil kökü, fiil gövdesi, fiilden fiil yapım eki.

Abstract

Dîvânü Lügâti't-Türk is one of the most significant pieces of work regarding Turkish language. It represents the oldest preserved encyclopedic dictionary of Turkish language. *Dîvânü Lügâti't-Türk*, prepared by Kâşgarlı Mahmud from 1072 to 1074, should not be characterized only as a dictionary. The book also presents some very important data regarding Turkic nations, grammatical rules of Turkish language and linguistic peculiarities of Turkic dialects. It was purely by chance that Ali Amiri, a book lover, found the only preserved original copy of *Dîvânü Lügâti't-Türk* in Istanbul in 1914. The book aroused great interest in turkologists. The only preserved copy of the book was first translated from 1915 to 1917 with the support of Talat Paşa and under the mentorship of Kilisli Rıfat. The first edition of the translation by Besim Atalay to Turkish language was edited in four volumes from 1939 to 1943, while the second edition was published from 1985 to 1986.

* Prof. Dr., Zenitsa Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zenitsa/Bosna Hersek; e-posta: edina.solak@unze.ba, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2737-8359>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Zenitsa Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zenitsa/Bosna Hersek; e-posta: mirza.basic@unze.ba, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7898-4757>.

This paper analyzes deverbal derivational suffixes for verb formation in *Dîvânü Lügâti't-Türk*. The primary aim of the paper is to analyze grammatical and semantic characteristics of verbs in *Dîvânü Lügâti't-Türk* formed by adding deverbal derivational suffixes to the root or base of the verb. Besim Atalay's translation to Turkish language, which was published from 1985 to 1986, is used as the primary source for the analysis of deverbal derivational suffixes for verb formation in *Dîvânü Lügâti't-Türk*.

Keywords: *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Turkish language, verb root, verb base, deverbal derivational suffixes for verb formation.

Giriş

Dîvânü Lügâti't-Türk XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan ansiklopedik bir sözlüktür. Araplara Türkçeyi öğretmek, eserin temel amacı idi. Eserde Türk lehçelerinde kullanılan sözcükler değerlendirilmiştir. Bu yüzden *Dîvânü Lügâti't-Türk* tarihî ve yaşayan bütün Türk lehçeleri için çok önemli bir kaynaktır. Eserde Türk lehçelerinde kullanılan 3477 fiilin gramer ve anlam özellikleri örnekler ile açıklanmıştır. Eserde uygulanan sistemde fiiller örnek cümleler ile değerlendirilmiştir. Fiiller görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs biçiminde verilmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi XI. yüzyıl Türkçesinde de geniş zaman eki bir kurala bağlanamamıştır. Bu yüzden örnek cümlelerden sonra fiilin geniş zamanı ve mastar hali gösterilmiştir. Fiillerin mastarlarının gösterilmesinin sebebi ise ses bilgisidir. Kalın ve ince ünlülerin ayırt edilebilmesi için fiillerin mastarları da verilmiştir (Ercilasun, 2011, s. 314-317).

Bu çalışmada, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te görülen fiilden fiil yapım ekleri ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulmuş olan fiillerin gramer ve anlam özelliklerini açıklamaktır. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan fiilden fiil yapım eklerinin incelenmesinde Besim Atalay'ın Türkçe tercümesi temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Fiilden fiil yapım ekleri, fiil kök ve gövdelerinden fiil yapan eklerdir. Bu ekler, fiil köklerine, fiilden türetilmiş fiil gövdelerine ve isimden türetilmiş fiil gövdelerine eklenir. Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde on dokuz fiilden fiil yapım eki değerlendirilmiştir (Korkmaz, 2009, s. 123-136). Bu çalışmada, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te kullanılan yirmi bir fiilden fiil yapım ekinin özellikleri incelenmektedir. Fiilden fiil yapım eklerinin incelenmesi kapsamında fiilden türetilmiş fiillerin gramer ve anlam özellikleri de açıklanmıştır.

-A- Fiilden Fiil Yapım Eki

-A- fiilden fiil yapım eki, çoklukla tek heceli fiil köklerine gelir ve fiilin gösterdiği iş, oluş veya hareketin gerçekleşmesindeki sürekliliği ifade eden fiiller türetir. Bunun yanında, iş, oluş veya hareketin kuvvetini arttıran fiiller yapar (Erdal, 1991, s. 190; Güner, 2008, s. 169-171).

(1) üşedi: "ol yeriğ üşedi = o, yeri aradı, bir yerde bir şey aradı." Başkası da böyledir, (üşer - üşemek) (DLT III, s. 253).

(2) kamadı: "köz kamadı = göz kamaştı, güneş ışığından göz kamaştı", (kamar - kamamak). "anıñ tışı kamadı = onun dişi kamaştı", (ekşi bir şey yemekten onun dişi kamaştı) (DLT III, s. 272).

Yukarıda verilen 1. örnekte, tek heceli fiil köküne -A- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan ve süreklilik anlamı bildiren bir fiilin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. Fiilin gösterdiği hareketin gerçekleşmesindeki sürekliliği ifade eden *üşe-fiili*, "aramak, araştırmak" anlamına gelen *üş-* fiil köküne -A- fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulmuştur.

Yukarıda verilen 2. örnekte, tek heceli fiil köküne -A- fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ve oluşun kuvvetini arttıran bir fiilin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. Fiilin gösterdiği oluşun kuvvetinin yüksek olduğunu ifade eden *kama-* fiili, “kamaşmak” anlamını taşıyan *kam-* fiil köküne -A- fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir.

-Ar- Fiilden Fiil Yapım Eki

-Ar- fiilden fiil yapım eki, çoklukla *k* veya *t* ünsüzüyle biten tek heceli fiil köklerine gelerek oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller kuran bir ektir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 131-132).

(3) çıkardım: “men anı ewden çıkardım = ben, onu evden çıkardım”. Başkası da böyledir; (çıkarur = çıkarmak) (DLT II, s. 83).

(4) kiterdi: “ol taşığ yoldan kiterdi = o, taşı yoldan giderdi, kaldırdı”. Herhangi bir şey yerinden kaldırılır, giderilirse yine böyle denir, (kiterür = kitermek) (DLT III, s. 187).

Yukarıda verilen örneklerde, *k*, *t* ünsüzleriyle biten tek heceli fiil köklerine -Ar- fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen oldurgan çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. “Birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak” anlamında kullanılan *çık-* fiili, “içeriden dışarıya varmak, gitmek” anlamını taşıyan *çık-* fiil köküne -Ar- fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. “Ortadan kaldırmak, gidermek” anlamına gelen *kiter-* fiili, “bir yere doğru yönelmek, ulaşmak, gitmek” anlamında kullanılan *kit-* fiil köküne -Ar- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır.

-çUr- Fiilden Fiil Yapım Eki

-çUr- fiilden fiil yapım eki, fiil kök ve gövdelerine gelir ve küçültme ifade eden geçişsiz fiiller türetir (Tekin, 2003, s. 343).

(5) tamçurdu: “yağmur tamçurdu = yağmur sepeledi”, (tamçurar = tamçurmak) (DLT II, s. 175).

Yukarıdaki örnekte, fiil köküne -çUr- fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ve küçültme anlamı bildiren bir fiilin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. “Kısa süreler içinde ve serpinti hâlinde yağmak, dökülmek, sepelemek, serpelemek” anlamında kullanılan *tamçur-* fiili, “damlamak” anlamına gelen *tam-* fiil köküne -çUr- fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulmuştur.

-d- Fiilden Fiil Yapım Eki

-d- fiilden fiil yapım eki, fiil köklerine gelerek pekiştirme, kuvvetlendirme bildiren fiiller kuran bir ektir (Çağatay, 1989, s. 48).

(6) yüdti: “ol yük yüdti = o, yük yükledi”, (yüder = yüdmek) (DLT III, s. 434).

(7) todtı: “meniñ karın todtı = benim karnım doydu”, (todar = todmak) (DLT III, s. 439).

(8) kodtı: “ol ışın kodtı = o, işini koydu, bıraktı”. Herhangi bir şeyi bırakırsa yine böyle denir, (kodur = kodmak) (DLT III, s. 440).

Yukarıda verilen örneklerde, fiil köklerine -d- fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan ve pekiştirme bildiren fiiller değerlendirilmiştir. Kuvvetlendirme bildiren *yüd-* fiili, “yüklemek, taşımak” anlamına gelen *yü-* fiil köküne -d- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. Pekiştirme anlamı ifade eden *tod-* fiili, “doymak” anlamını taşıyan *to-* fiil köküne -d- eki getirilerek oluşturulmuştur. Pekiştirme bildiren *kod-* fiili, “bırakmak, koymak” anlamında kullanılan *ko-* fiil köküne -d- eki getirilerek kurulmuştur.

-Duk- Fiilden Fiil Yapım Eki

-Duk- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil köklerine gelerek edilgen çatılı fiiller yapan bir ektir (Herkmen, 2009, s. 90).

(9) bulduktı: "bulduktı neş = nesne bulundu"; (buldukar = buldukmak) (DLT II, s. 227).

Yukarıdaki örnekte, etken çatılı fiil köküne -Duk- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan edilgen çatılı bir fiilin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. "Bulma işine konu olmak, bulunmak" anlamında kullanılan *bulduk-* fiili, "varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak" anlamını taşıyan *bul-* fiil köküne -Duk- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır.

-Dur- Fiilden Fiil Yapım Eki

-Dur- fiilden fiil yapım eki, ünlü ile biten tek heceli ve ünsüz ile biten fiillere gelerek oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller türeten bir ektir (Gabain, 2000, s. 60).

(10) akturdı: "ol suw akturdı = o, suyun akıtılmasını emretti", (akturur = akturmak) (DLT I, s. 222).

(11) barturdı: "ol meni ewge barturdı = o, beni eve gönderdi". Başkası da böyledir; (barturur = barturmak) (DLT II, s. 171).

(12) alturdum: "men andan yarmak alturdum = ben ondan para aldurdım", (altururmen = alturmak) (DLT I, s. 223).

(13) kestürdi: "ol anar yıgaç kestürdi = o, ona ağaç kestirdi". Başkası da böyledir; (kestürür = kestürmek) (DLT II, s. 195).

(14) saturdı: "ol anar koy saturdı = o, ona koyun saydırdı". Başkası da böyledir, (saturur = saturmak) (DLT III, s. 186-187).

(15) síturdı: "ol otuñ síturdı = o, odun kestirdi, kıydırdı, kırdırdı". Başkası da böyledir, (síturur = síturmak) (DLT III, s. 187).

Yukarıda verilen 10. ve 11. örneklerde, ünsüz ile biten geçişsiz fiillere -Dur- fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan geçişli fiillerin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. "Akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, akıtmak" anlamını taşıyan *aktur-* fiili, *k* ünsüzüyle biten ve "sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden bir yere doğru gitmek, sıvı bir madde yerden çıkmak" anlamında kullanılan *ak-* fiil köküne -Dur- fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. "Varmasına yol açmak, götürmek, göndermek, vardırmaq" anlamına gelen *bartur-* fiili, *r* ünsüzüyle biten ve "gitmek, ulaşmak, varmak" anlamını taşıyan *bar-* fiil köküne -Dur- eki getirilerek türetilmiştir.

Yukarıda verilen 12. ve 13. örneklerde, ünsüz ile biten geçişli fiillere -Dur- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan ettirgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. "Alma işini yaptırmak, aldırmaq" anlamına gelen *altur-* fiili, *l* ünsüzüyle biten ve "bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, satın almak, ele geçirmek" anlamında kullanılan *al-* fiil köküne -Dur- eki getirilerek yapılmıştır. "Kesme işini yaptırmak, kestirmek" anlamına gelen *kestür-* fiili, *s* ünsüzüyle biten ve "bıçak, makas gibi bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak" anlamını taşıyan *kes-* fiil köküne -Dur- eki getirilerek kurulmuştur.

Yukarıdaki 14. ve 15. örneklerde, ünlü ile biten tek heceli geçişli fiillere -Dur- fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ettirgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. "Sayma işini yaptırmak, saydırmak" anlamını taşıyan *satur-* fiili, *a* ünlüsüyle biten ve "saymak, saymak eylemi, hesap etmek" anlamında kullanılan tek heceli *sa-* fiil

köküne *-DUr-* eki getirilerek oluşturulmuştur. “Kırdırmak, kıydırmak, kestirmek” anlamına gelen *stur-* fiili, *ı* ünsüzüyle biten ve “kırmak, kıymak, kesmek” anlamına gelen tek heceli *st-* fiil köküne *-DUr-* eki getirilerek türetilmiştir.

-dUz- Fiilden Fiil Yapım Eki

-dUz- fiilden fiil yapım eki, *l* ünsüzüyle biten tek heceli geçişli fiillere gelerek ettirgen çatılı fiiller türetir (Herkmen, 2009, s. 126).

(16) bulduzdı: “bulduzdı neñni = o, bir şey buldurdu”, (bulduzur = bulduzmak) (DLT II, s. 202).

(17) bildüzdı: “ol maña iş bildüzdı = o, bana iş bildirdi, öğretti”; (bildüzür = bildüzmek). Bu Oğuzcadır. Öbür Türkler böyle söylemezler (DLT II, s. 202).

Yukarıdaki örneklerde, *l* ünsüzüyle biten tek heceli geçişli fiillere *-dUz-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ettirgen çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “Bulma işini yaptırmak, buldurmak” anlamında kullanılan *bulduz-* fiili, “varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak” anlamını taşıyan *bul-* fiil köküne *-dUz-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. “Herhangi bir konuda bilgi vermek, bildirmek, öğretmek” anlamında kullanılan *bildüz-* fiili, “bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak” anlamına gelen *bil-* fiil köküne *-dUz-* eki getirilerek kurulmuştur.

-gAr- Fiilden Fiil Yapım Eki

-gAr- fiilden fiil yapım eki, geçişsiz fiillere gelerek geçişli fiiller kurar (Bilgen, 1989, s. 104).

(18) köngerdi: “ol ok köngerdi = o, ok doğrulttu”. Başkası da böyledir. “ol yol köngerdi = o, doğru yol gösterdi, hidayet etti”, “Beg ogrını köngerdi = Bey hırsıza doğruyu söyledi”, (hırsız ilzam etti, ikrar ettirdi); (köngerür = köngermek) (DLT II, s. 196-197).

Yukarıdaki örnekte, geçişsiz fiil köküne *-gAr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan geçişli bir fiilin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. “Bozukluğunu gidermek, yanlıştan kurtarmak, düzeltmek, doğrultmak” anlamında kullanılan *könger-* fiili, “düzenli duruma gelmek, düzelmek” anlamını taşıyan *kön-* fiil köküne *-gAr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur.

-gUr- Fiilden Fiil Yapım Eki

-gUr- fiilden fiil yapım eki, geçişsiz fiillere gelerek geçişli fiiller kuran bir ektir. Bunun yanında, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin gerçekleşmesine çok az kaldığını gösteren yaklaşma fiilleri türetir (Tekin, 2000, s. 95).

(19) tırgürdi: “Teñri ölüg tırgürdi = Tanrı ölü diriltti”, (tırgürür = tırgürmek) (DLT II, s. 179).

(20) sızgurdı: “er yağ sızgurdı = adam, yağ eritti, sızdırdı”. Başkası da böyledir; (sızgurur = sızgurmak) (DLT II, s. 188).

(21) yatgurdı: “ol anı yatgurdı = o, onu yatırdı, uyuttu”; (yatgurur = yatgurmak) (DLT III, s. 99).

(22) taşgurdı: “aşıç taşgurdı = tencere taşayazdı, tencereden su taşayazdı”, (taşgurur = taşgurmak) (DLT II, s. 178).

Yukarıda verilen 19., 20. ve 21. örneklerde, geçişsiz fiillere *-gUr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen geçişli fiillerin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. “Dirilmesini sağlamak, diriltmek” anlamına gelen *tırgür-* fiili, “güçlenip, canlanmak,

dirilmek“ anlamını taşıyan *tir-* fiil köküne *-gUr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir. “Sızmasına yol açmak, sızdırmak“ anlamında kullanılan *sızgur-* fiili, “az miktarda yavaş yavaş akmak“ anlamına gelen *sız-* fiil köküne *-gUr-* eki getirilerek yapılmıştır. “Bir kimsenin bir yere yatmasına sağlamak, yatırmak, uyutmak“ anlamını taşıyan *yatgur-* fiili, “bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak, uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek“ anlamında kullanılan *yat-* fiil köküne *-gUr-* eki getirilerek kurulmuştur.

Yukarıda verilen 22. örnekte, fiil köküne *-gUr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan bir yaklaşıma fiilin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. “Neredeyse taşmak, taşayazmak“ anlamına gelen *taşgur-* fiili, “sıvı maddeler, içinde buldukları kaba sığmayacak kadar çoğalma ve kabarma yüzünden kenarları aşmak“ anlamında kullanılan *taş-* fiil köküne *-gUr-* eki getirilerek oluşturulmuştur.

-I- Fiilden Fiil Yapım Eki

-I- fiilden fiil yapım eki, eklendiği fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin kuvvetini arttıran bir ektir (Hatiboğlu, 1974, s. 95).

(23) kazıdı: “ol yerig kazıdı = o, yeri kazdı ve eştı“. Yara ve yaraya benzer şeyleri deşmek için de böyle denir. (kazır - kazımak) (DLT III, s. 264).

Yukarıdaki örnekte, fiil köküne *-I-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ve fiilin bildirdiği işin kuvvetini arttıran bir fiilin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. Fiilin gösterdiği işin kuvvetinin yüksek olduğunu ifade eden *kazı-* fiili, “herhangi bir araçla toprağı açmak, oymak“ anlamında kullanılan *kaz-* fiil köküne *-I-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir.

-kIt- Fiilden Fiil Yapım Eki

-kIt- fiilden fiil yapım eki, geçişli fiillere gelerek ettirgen çatılı fiiller oluşturur (Başdaş, 2019, s. 152).

(24) körkütti: “ol maña neñ körkütti = o, bana bir şey gösterdi“, (körkütür - körkütme) (DLT II, s. 340).

Yukarıdaki örnekte, geçişli fiile *-kIt-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ettirgen çatılı bir fiil değerlendirilmiştir. “Görme işini yaptırmak, göstermek“ anlamını taşıyan *körküt-* fiili, “göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek“ anlamına gelen *kör-* fiil köküne *-kIt-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır.

-(I)k- Fiilden Fiil Yapım Eki

-(I)k- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil köklerine gelerek edilgen çatılı fiiller yapan bir ektir. Bunun yanında, kuvvetlendirme, pekiştirme ifade eden fiiller kurar (Banguoğlu, 1995, s. 279-280; Hacıeminoğlu, 1996, s. 135).

(25) basıktı: “kişi yağıka basıktı = adam, düşmana basıldı“, (basıkar - basıkmak) (DLT II, s. 116).

(26) bölükti: “koy bölükti = koyun bölüklere ayrıldı“, (bölüker - bölükmek). Herhangi bir hayvan sürüsü bölük bölük bir yerde toplanırsa yine böyle denir (DLT II, s. 118).

(27) açıktı: “er açıktı = adam acıktı, açlıktan kıvrandı“, (açıkar - açılmak) (DLT I, s. 190).

Yukarıda verilen 25. ve 26. örneklerde, etken çatılı fiil köklerine *-(I)k-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan edilgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri

açıklanmıştır. “Basma işine konu olmak, basılmak, saldırıya uğramak, mağlup edilmek” anlamında kullanılan *basık-* fiili, “vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak, üzerine çökmek, baskın yapmak” anlamını taşıyan *bas-* fiil köküne *-(l)k-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. “Bölgelere, parçalara, bölüklere ayrılmak” anlamına gelen *bölük-* fiili, “bir bütünü parçalara ayırmak” *böl-* fiil köküne *-(l)k-* eki getirilerek kurulmuştur.

Yukarıda verilen 27. örnekte, fiil köküne *-(l)k-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ve kuvvetlendirme ifade eden bir fiilin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. Fiilin bildirdiği oluşun kuvvetini arttıran *açık-* fiili, “yemek yeme gereksinimi duymak, acıkmak” anlamına gelen *aç-* fiil köküne *-(l)k-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur.

-*(l)l-* Fiilden Fiil Yapım Eki

-(l)l- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil köklerine gelerek edilgen ve dönüşlü çatılı fiiller türetir (Ercilasun, 1984, s. 33-34; Topaloğlu, 1989, s. 114).

(28) içildi: “suw içildi = su içildi”. Başkası da böyledir; (içilür - içilmek) (DLT I, s. 194).

(29) tutuldu: “keyik tutuldu = yaban hayvanı tutuldu”. Başkası da böyledir; (tutulur - tutulmak) (DLT II, s. 120).

(30) töküldü: “suw töküldü = su döküldü”. Buğday ve un gibi tozanları (zerreleri) olup ta başka bir nesne üzerine dökülen her şey için de böyle denir; (tökülür - tökülmek) (DLT II, s. 129).

(31) berildi: “açar yarmak berildi = ona para verildi”. Başkası da böyledir; (berilür - berilmek) (DLT II, s. 131).

(32) ırgaldı: “yığaç ırgaldı = ağaç ırgalandı”. Irgalanan her şey için de böyledir; (ırgalur - ırgalmak) (DLT I, s. 249).

(33) bitildi: “bitik bitildi = kitap yazıldı”, (bitilür - bitilmek) (DLT II, s. 119).

(34) yeldi: Yendi. “aş yeldi = yemek yendi”. Başkası da böyledir; (yelür - yelmek) (DLT III, s. 64).

(35) irildi: “er irildi = adam kaygudan sarsıldı ve yerindi”, (irilür - irilmek) (DLT I, s. 196).

(36) kerildi: “er kerildi = adam gerindi, esnedi”, (kerilür - kerilmek) (DLT II, s. 136).

(37) yığıldı: “budhun yığıldı = halk toplandı”, (yığılur - yığılmak) (DLT III, s. 80).

(38) oñuldu: “sükel oñuldu = hasta düzeldi, iyi oldu”, (oñulur - oñulmak) (DLT III, s. 395).

Yukarıda verilen 28., 29., 30., 31., 32., 33. ve 34. örneklerde, etken çatılı fiil köklerine *-(l)l-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen edilgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. 28., 29., 30. ve 31. örneklerde, ünsüz ile biten etken çatılı fiil köklerine *-ll-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan edilgen çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “İçme işi yapılmak, içme işine konu olmak” anlamında kullanılan *içil-* fiili, *ç* ünsüzüyle biten ve “bir sıvıyı ağza alıp yutmak” anlamına gelen *iç-* fiil köküne *-ll-* eki getirilerek türetilmiştir. “Tutma işi yapılmak veya tutma işine konu olmak” anlamını taşıyan *tutul-* fiili, *t* ünsüzüyle biten ve “elde bulundurmak, ele almak, ele geçirmek, yakalamak” anlamına gelen *tut-* fiil köküne *-ll-* eki getirilerek yapılmıştır. “Dökme işi

yapılmak veya dökme işine konu olmak“ anlamını taşıyan *tökül-* fiili, *k* ünsüzüyle biten ve “sıvı veya tane durumunda olan şeyleri buldukları kaptan başka bir yere boşaltmak, akıtmak“ anlamında kullanılan *tök-* fiil köküne *-il-* eki getirilerek kurulmuştur. “Verme işine konu olmak“ anlamına gelen *beril-* fiili, *r* ünsüzüyle biten ve “üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine erdirmek, iletmek“ anlamını taşıyan *ber-* fiil köküne *-il-* eki getirilerek oluşturulmuştur. 32., 33. ve 34. örneklerde, ünlü ile biten etken çatılı fiil köklerine *-l-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen edilgen çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “İrgalama işi yapılmak, ırgalama işine konu olmak, sarsılmak, sallanmak“ anlamında kullanılan *ırgal-* fiili, *a* ünlüsüyle biten ve “ırgalamak, sarsmak, sallamak“ anlamını taşıyan *ırga-* fiil köküne *-l-* eki getirilerek türetilmiştir. “Yazma işi yapılmak, yazma işine konu olmak, yazılmak“ anlamında kullanılan *bitil-* fiili, *i* ünlüsüyle biten ve “yazmak“ anlamına gelen *biti-* fiil köküne *-l-* eki getirilerek yapılmıştır. “Yemek işine konu olmak, yenmek“ anlamını taşıyan *yel-* fiili, *e* ünlüsüyle biten ve “yemek yeme, karın doyurma işi“ anlamına gelen *ye-* fiil köküne *-l-* eki getirilerek kurulmuştur.

Yukarıda verilen 35., 36., 37. ve 38. örneklerde, etken çatılı fiil köklerine *-(l)l-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan dönüşlü çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. “Sarsılmak“ anlamına gelen *iril-* fiili, “sarsmak“ anlamını taşıyan *ir-* fiil köküne *-(l)l-* eki getirilerek oluşturulmuştur. “Gerinmek“ anlamında kullanılan *keril-* fiili, “bir şeyin uçlarından veya kenarlarından çekerek gergin duruma getirmek, germek“ anlamını taşıyan *ker-* fiil köküne *-(l)l-* eki getirilerek türetilmiştir. “Toplanmak“ anlamına gelen *yıgil-* fiili, “toplamak“ anlamında kullanılan *yıg-* fiil köküne *-(l)l-* eki getirilerek kurulmuştur. “İyileşmek, iyi duruma gelmek“ anlamında kullanılan *oñul-* fiili, “iyileşmesini sağlamak, tedavi etmek“ anlamını taşıyan *oñ-* fiil köküne *-(l)l-* eki getirilerek yapılmıştır.

***-(l)n-* Fiilden Fiil Yapım Eki**

-(l)n- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil kök ve gövdelerine gelerek edilgen ve dönüşlü çatılı fiiller oluşturan bir ektir (Ölmez ve Kaçalın, 2011, s. 31).

(39) telindi: “tam telindi = duvar delindi“, (telinür - telinmek) (DLT II, s. 147-148).

(40) tilindi: “teri tilindi = deri dilindi“, (deri, uzunlamasına, kayış gibi yarıldı), (tilinür - tilinmek) (DLT II, s. 149).

(41) bağlandı: “otuñ bağlandı = odun bağlandı, bağ yapıldı“, “koy bağlandı = koyun bağlandı“. Başkası da böyledir; (bağlanur - bağlanmak) (DLT II, s. 238-239).

(42) tuzlandı: “et tuzlandı = et tuzlandı“. Başkası da böyledir; (tuzlanur - tuzlanmak) (DLT II, s. 243).

(43) arındı: “er arındı = adam yundu“; (arınur - arınmak) (DLT I, s. 201).

(44) bezendi: “uragut bezendi = kadın bezendi, süslendi“, (bezenür - bezenmek) (DLT II, s. 142).

(45) sığındı: “keyik turagka sığındı = geyik sığıncağa sığındı“. Başka bir yere sığınan her şey için de böyle denir. “men Tenrige sığınur men = ben Tanrıya sığınırım“, (sığınur - sığınmak) (DLT II, s. 152-153).

Yukarıda verilen 39., 40., 41. ve 42. örneklerde, etken çatılı fiil kök ve gövdelerine *-(l)n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen edilgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. 39. ve 40. örneklerde, *l* ünsüzüyle biten etken çatılı fiil köklerine *-ln-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan edilgen çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “Delme işi yapılmak, bir şeyde delik oluşmak, delinmek“ anlamında kullanılan *telin-* fiili, *l* ünsüzüyle biten ve “delik açmak, delik duruma getirmek, delmek“ anlamını taşıyan *tel-*

fiil köküne *-In-* eki getirilerek oluşturulmuştur. “Dilme işi yapılmak, dilinmek” anlamına gelen *tilin-* fiili, *l* ünsüzüyle biten ve “bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek, dilmek” anlamında kullanılan *til-* fiil köküne *-In-* eki getirilerek türetilmiştir. 41. ve 42. örneklerde, ünlü ile biten etken çatılı fiil gövdelerine *n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan edilgen çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “Bağlama işine konu olmak” anlamına gelen *bağlan-* fiili, *a* ünlüsüyle biten ve “bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak, düğümlemek” anlamını taşıyan *bagla-* fiil gövdesine *n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulmuştur. *Bagla-* fiili, “bir şeyi başka bir şeye tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit vb. düğümlenebilir nesne” anlamını taşıyan *bag* isim köküne *+lA-* isimden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. “Tuzlama işi yapılmak” anlamına gelen *tuzlan-* fiili, *a* ünlüsüyle biten ve “tuza yatırmak veya üstüne tuz ekmek” anlamında kullanılan *tuzla-* fiil gövdesine *n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. *Tuzla-* fiili, “kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde” anlamını taşıyan *tuz* isim köküne *+lA-* isimden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir.

Yukarıda verilen 43., 44. ve 45. örneklerde, etken çatılı fiil kök ve gövdelerine *-(l)n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan dönüşlü çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. “Kendini temizlemek, temizlenmek” anlamına gelen *arın-* fiili, *ı* ünlüsüyle biten ve “temiz duruma getirmek, temizlemek” anlamını taşıyan *arı-* fiil köküne *-n-* eki getirilerek kurulmuştur. “Kendini süslemek, süslenmek” anlamında kullanılan *bezen-* fiili, *e* ünlüsüyle biten ve “süslemek” anlamına gelen *beze-* fiil gövdesine *n-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. *Beze-* fiili, “süs” anlamına gelen *bez* isim köküne *+A-* isimden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir. “Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek” anlamında kullanılan *sıgın-* fiili, *g* ünsüzüyle biten ve “bir kaba, bir yere bütünüyle girebilmek veya içinden geçebilmek” anlamını taşıyan *sıg-* fiil köküne *-In-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur.

-(U)r- Fiilden Fiil Yapım Eki

-(U)r- fiilden fiil yapım eki, çoklukla tek heceli fiil köklerine gelerek oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller türetir (Korkmaz, 2009, s. 131).

(46) tüşürdi: “ol eligdin yarmak tüşürdi = o, elinden para düşürdü”, “men anı attın tüşürdüm = ben, onu attan indirdim”; (tüşürür - tüşürmek) (DLT II, s. 78-79).

(47) togurdi: “uragut ogul togurdı = kadın, çocuk doğurdu”. Hayvan doğurursa da böyle denir; (togurur - togurmak) (DLT II, s. 80).

(48) çumurdi: “ol suwka çumurdı = o, onu suya daldırdı”, (çumurur - çumurmak) (DLT II, s. 85).

(49) içürdi: “ol anar suw içürdi = o, ona su içirdi”. Başkası da böyledir; (içürür - içürmek) (DLT I, s. 177).

(50) taturdum: “men anar aş taturdum = ben, ona aş tattırdım”, (taturur - taturmak) (DLT II, s. 73).

(51) kedürdi: “ol maña ton kedürdi = o, bana elbise giydirdi”. Başkası da böyledir; (kedürür - kedürmek) (DLT II, s. 76).

Yukarıda verilen 46., 47. ve 48. örneklerde, tek heceli geçişsiz fiillere *-(U)r-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan geçişli fiillerin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. “Düşmesine yol açmak, düşmesine sebep olmak, düşürmek, indirmek” anlamında kullanılan *tüşür-* fiili, “düşmek, inmek” anlamına gelen *tüş-* fiil köküne *-(U)r-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. “Yavru dünyaya getirmek, doğum yapmak” anlamını taşıyan *togur-* fiili, “dünyaya gelmek” anlamında kullanılan *tog-* fiil köküne *-(U)r-* eki

getirilerek kurulmuştur. "Suya daldırmak" anlamına gelen *çumur-* fiili, "suya dalmak" anlamını taşıyan *çum-* fiil köküne *-(U)r-* eki getirilerek oluşturulmuştur.

Yukarıda verilen 49., 50. ve 51. örneklerde, tek heceli geçişli fiillere *-(U)r-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ettirgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. "İçmesine yol açmak, içmesini sağlamak" anlamında kullanılan *içür-* fiili, "bir sıvıyı ağza alıp yutmak" anlamına gelen *iç-* fiil köküne *-(U)r-* eki getirilerek türetilmiştir. "Tatma işini yaptırmak, tadına baktırmak" anlamına gelen *tatur-* fiili, "dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak, tadına bakmak" anlamında kullanılan *tat-* fiil köküne *-(U)r-* eki getirilerek yapılmıştır. "Giyme işini yaptırmak, giydirmek" anlamını taşıyan *kedür-* fiili, "giymek" anlamına gelen *ked-* fiil köküne *-(U)r-* eki getirilerek kurulmuştur.

-sA- Fiilden Fiil Yapım Eki

-sA- fiilden fiil yapım eki, fiil köklerine gelerek istek, arzu, amaç, niyet ifade eden fiiller türeten bir ektir (Ercilasun, 2007, s. 140-142).

(52) öpsedim: "men anı öpsedim = ben onu öpmek istedim", (öpsermen - öpsemek) (DLT I, s. 275).

(53) içsedi: "ol suw içsedi = o, su içmek istedi". Başkası da böyledir; (içser - içsemek) (DLT I, s. 276).

(54) alsadı: "ol at alsadı = o, at almak istedi". Başkası da böyledir; (alsar - alsamak) (DLT I, s. 278).

(55) ölsedi: "ol er ölsedi = o adam ölmek istedi", (ölser - ölsemek) (DLT I, s. 278).

(56) satsadı: "ol atın satsadı = o, atını satmak istedi". Başkası da böyledir, (satsar - satsamak) (DLT III, s. 284).

Yukarıdaki örneklerde, fiil köklerine *-sA-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ve istek, arzu, amaç, niyet bildiren fiillerin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. "Öpmek istemek" anlamında kullanılan *öpse-* fiili, "sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek" anlamını taşıyan *öp-* fiil köküne *-sA-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. "İçmek istemek" anlamına gelen *içse-* fiili, "bir sıvıyı ağza alıp yutmak" anlamını taşıyan *iç-* fiil köküne *-sA-* eki getirilerek türetilmiştir. "Almak istemek" anlamında kullanılan *alsa-* fiili, "bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, satın almak, ele geçirmek" anlamını taşıyan *al-* fiil köküne *-sA-* eki getirilerek kurulmuştur. "Ölmek istemek" anlamına gelen *ölse-* fiili, "yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek" anlamında kullanılan *öl-* fiil köküne *-sA-* eki getirilerek yapılmıştır. "Satmak istemek" anlamını taşıyan *satsa-* fiili, "bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek" anlamında kullanılan *sat-* fiil köküne *-sA-* eki getirilerek oluşturulmuştur.

-sIk- Fiilden Fiil Yapım Eki

-sIk- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil köklerine gelerek zorlanış ve yeniliş anlamı bildiren edilgen çatılı fiiller oluşturur (Eraslan, 1996, s. 59).

(57) arşıktı: "er arşıktı = adam aldandı", (arsıkar - arşıkmak) (DLT I, s. 242).

(58) ursuktu: "er ursuktu = döğmede adam yenildi, döğüldü", (ursukar - ursukmak) (DLT I, s. 242-243).

(59) alsıktı: "ol tavarın alsıktı = onun malı alındı, soyuldu", (alsıkar - alsıkmak) (DLT I, s. 243).

(60) tutsukdı: “er yağıka tutsukdı = adam duşmana tutuldu, yakalandı”, (tutsukar - tutsukmak) (DLT II, s. 227).

(61) bassıktı: “er yağıka bassıktı = adam duşmanın baskınına uğradı”, (adam duşmanın gece baskınına uğradı ve yakalandı); (bassıkar - bassıkmak) (DLT II, s. 228).

Yukarıdaki örneklerde, etken çatılı fiil köklerine *-slk-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ve yeniliş anlamı ifade eden edilgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. “Bir hileye, bir yalana kanmak, aldanmak” anlamında kullanılan *arsık-* fiili, “aldatmak” anlamına gelen *ar-* fiil köküne *-slk-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir. “Yenilmek, dövülmek” anlamını taşıyan *ursuk-* fiili, “vurmak, dövmek” anlamına gelen *ur-* fiil köküne *-slk-* eki getirilerek yapılmıştır. “Alınmak, soyulmak” anlamında kullanılan *alsık-* fiili, “bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, satın almak, ele geçirmek” anlamını taşıyan *al-* fiil köküne *-slk-* eki getirilerek kurulmuştur. “Yakalanmak, tutulmak” anlamına gelen *tutsuk-* fiili, “elde bulundurmak, ele almak, ele geçirmek, yakalamak” anlamında kullanılan *tut-* fiil köküne *-slk-* eki getirilerek oluşturulmuştur. “Baskına uğramak” anlamını taşıyan *bassık-* fiili, “vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak, üzerine çökmek, baskın yapmak” anlamında kullanılan *bas-* fiil köküne *-slk-* eki getirilerek teşkil edilmiştir.

-sIr- Fiilden Fiil Yapım Eki

-sIr- fiilden fiil yapım eki, fiil köklerine gelerek benzerlik anlamı ifade eden fiiller kuran bir ektir (Bilgen, 1989, s. 134).

(62) külsirdi: “er külsirdi = adam gülümser göründü”. Gülümsere yine böyle denir; (külsirer - külsirmek) (DLT II, s. 196).

Yukarıdaki örnekte, fiil köküne *-sIr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek teşkil edilen ve benzerlik anlamı bildiren bir fiil değerlendirilmiştir. “Güler gibi görünmek, gülümser görünmek, gülümsemek” anlamında kullanılan *külsir-* fiili, “gülmek” anlamına gelen *kül-* fiil köküne *-sIr-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur.

-(I)ş- Fiilden Fiil Yapım Eki

-(I)ş- fiilden fiil yapım eki, etken çatılı fiil kök ve gövdelerine gelerek işteş çatılı fiiller teşkil eden bir ektir (Ergin, 1993, s. 196-198; Hacıeminoğlu, 1996, s. 142-144).

(63) arışdı: “olar ikki arışdı = onlar birbirlerini aldattı”; (arışur - arışmak) (DLT I, s. 182).

(64) ewişdi: “kişiler ışka ewişdi = herkes işe koştu”; (ewişür - ewişmek) (DLT I, s. 186).

(65) ağıştılar: “olar bu ışka ağıştılar = onlar bu işte sızlandılar”, (ağışur - ağışmak) (DLT I, s. 235).

Yukarıdaki örneklerde, etken fiil kök ve gövdelerine *-(I)ş-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan işteş çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. 63. ve 64. örneklerde, ünsüz ile biten etken fiil köklerine *-Iş-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan işteş çatılı fiiller değerlendirilmiştir. “Birbirini aldatmak” anlamını taşıyan *arış-* fiili, *r* ünsüzüyle biten ve “aldatmak” anlamına gelen *ar-* fiil köküne *-Iş-* eki getirilerek türetilmiştir. “Birlikte ve birden koşmak, koşuşmak, koşuşturmak” anlamında kullanılan *ewiş-* fiili, *w* ünsüzüyle biten ve “koşmak, acele etmek” anlamını taşıyan *ew-* fiil köküne *-Iş-* eki getirilerek yapılmıştır. 65. örnekte, ünlü ile biten etken fiil gövdesine *-ş-* fiilden fiil yapım eki getirilerek teşkil edilen işteş çatılı bir fiil değerlendirilmiştir. “Birlikte acı

duymak, acılarını birlikte paylaşmak, dertlerini karşılıklı anlatmak, dertleşmek" anlamını taşıyan *ağrış-* fiili, *ı* ünlüsüyle biten ve "acı duymak" anlamına gelen *agrı-* fiil gövdesine *-ş-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulmuştur. *Agrı-* fiili, "güç, dert" anlamına gelen *agır* isim köküne *+l-* isimden fiil yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. *Agrı-* fiilinin oluşturulmasında *+l-* isimden fiil yapım eki iki heceli isim köküne geldiği için ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür.

-(I)t- Fiilden Fiil Yapım Eki

-(I)t- fiilden fiil yapım eki, ünlü ile biten birden fazla heceli ve ünsüz ile biten tek heceli fiillere gelerek oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller türeten bir ektir (Güner, 2008, s. 280-282).

(66) kakıttı: "ol anı kakıttı = o, onu kızdırdı", (kakıtur - kakıtmak) (DLT II, s. 308).

(67) ürkütti: "ol koy ürkütti = o adam koyun ürküttü". Başkası da böyledir, (ürkütür - ürkütmek) (DLT I, s. 263-264).

(68) aşıttı: "ol maña aşıttı = o, bana yorgan örttüdü, başkasına, bana yorgan örtmesi için emretti". Başkasının üzerine bir şey örtmekle emrolunan herhangi bir adam için de böyle denir; (aşutur - aşutmak) (DLT I, s. 210).

(69) saçıttı: "ol anar suv saçıttı = o, ona su saçtırdı". Başkası da böyledir; (saçıtur - saçıtmak). "Ol anıñ miñisin saçıttı = o, onun beynini dağıttı", (o, onun beynine vurdu, dağıttı). Herhangi bir şeyi dağıtmakla emrederse yine böyle denir (DLT II, s. 299).

Yukarıda verilen 66. ve 67. örneklerde, geçişsiz fiillere -(I)t- fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan geçişli fiillerin gramer ve anlam özellikleri ele alınmıştır. 66. örnekte, ünlü ile biten iki heceli geçişsiz bir fiile *-t-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen geçişli bir fiil değerlendirilmiştir. "Kızmasına neden olmak, kızdırmak, öfkelenmesine neden olmak, öfkelenmek" anlamında kullanılan *kakıt-* fiili, *ı* ünlüsüyle biten ve "kızmak, öfkelenmek" anlamına gelen iki heceli *kakı-* fiil köküne *-t-* eki getirilerek türetilmiştir. 67. örnekte, ünsüz ile biten tek heceli geçişsiz bir fiile *-It-* fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan geçişli bir fiil değerlendirilmiştir. "Ürküntü vermek, korkutmak" anlamını taşıyan *ürküt-* fiili, *k* ünsüzüyle biten ve "korku duymak" anlamına gelen tek heceli *ürk-* fiil köküne *-It-* eki getirilerek yapılmıştır.

Yukarıda verilen 68. ve 69. örneklerde, geçişli fiillere -(I)t- fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan ettirgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. 68. örnekte, ünlü ile biten iki heceli geçişli bir fiile *-t-* fiilden fiil yapım eki getirilerek teşkil edilen ettirgen çatılı bir fiil değerlendirilmiştir. "Örtme işini yaptırmak, örttürmek" anlamında kullanılan *aşut-* fiili, *u* ünlüsüyle biten ve "örtmek" anlamına gelen iki heceli *aşu-* fiil köküne *-t-* eki getirilerek teşkil edilmiştir. 69. örnekte, ünsüz ile biten tek heceli geçişli bir fiile *-It-* fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ettirgen çatılı bir fiil değerlendirilmiştir. "Saçma işini yaptırmak, dağıtma işini yaptırmak" anlamını taşıyan *saçıt-* fiili, *ç* ünsüzüyle biten ve "bir şeyi ortalığa dağıtmak" anlamına gelen tek heceli *saç-* fiil köküne *-It-* eki getirilerek türetilmiştir.

-(U)z- Fiilden Fiil Yapım Eki

-(U)z- fiilden fiil yapım eki, çoklukla tek heceli fiil köklerine gelerek oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller kurar (Herkmen, 2009, s. 513-515).

(70) tamuzdı: "ol suw tamuzdı = o, su damlattı". Başka şey damlatılırsa yine böyle denir; (tamuzur - tamuzmak) (DLT II, s. 86).

(71) emüzdi: “uragut oğluna süt emüzdi = kadın oğluna süt emzirdi”; (emüzür - emüzmek) (DLT I, s. 180).

Yukarıdaki örneklerde, tek heceli fiil köklerine *-(U)z-* fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan oldurgan ve ettirgen çatılı fiillerin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. 70. örnekte, tek heceli geçişsiz bir fiile *-(U)z-* eki getirilerek oluşturulan geçişli bir fiil değerlendirilmiştir. “Damlamasını sağlamak, damlamasına yol açmak” anlamında kullanılan *tamuz-* fiili, “damlamak” anlamına gelen *tam-* fiil köküne *-(U)z-* eki getirilerek kurulmuştur. 71. örnekte, tek heceli geçişli bir fiile *-(U)z-* eki getirilerek yapılan ettirgen çatılı bir fiil değerlendirilmiştir. “Kadın veya dişi hayvan, memesindeki sütü yavruya vermek, emzirmek, emmesini sağlamak, emdirmek” anlamında kullanılan *emüz-* fiili, “dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek” anlamını taşıyan *em-* fiil köküne *-(U)z-* eki getirilerek oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada *Dîvânü Lügati't-Türk*'te görülen 71 fiil değerlendirilmiştir. Fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım eki getirilerek kurulan 19 tane edilgen çatılı, 14 tane oldurgan çatılı, 13 tane ettirgen çatılı, 7 tane dönüşlü çatılı, 3 tane işteş çatılı fiilin gramer ve anlam özellikleri açıklanmıştır. Fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım eki getirilerek oluşturulan ve pekiştirme anlamı ifade eden 6 fiilin gramer ve anlam özellikleri gösterilmiştir. Fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılan ve istek bildiren 5 fiilin gramer ve anlam özellikleri verilmiştir. Fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım eki getirilerek türetilen ve süreklilik, benzerlik, küçültme, yaklaşma anlamları bildiren birer fiil değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada verilen örneklerde, *-Ar-*, *-DUk-*, *-DUr-*, *-dUz-*, *-gAr-*, *-gUr-*, *-(I)k-*, *-kIt-*, *-(I)l-*, *-(I)n-*, *-(U)r-*, *-slk-*, *-(I)ş-*, *-(I)t-*, *-(U)z-* fiilden fiil yapım eklerinin fiil kök ve gövdelerine gelerek edilgen, dönüşlü, işteş, oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller teşkil ettiği görülmüştür. Çalışmada incelenen örneklerde, *-A-*, *-d-*, *-I-*, *-(I)k-* fiilden fiil yapım eklerinin fiil kök ve gövdelerine gelerek pekiştirme, kuvvetlendirme ve süreklilik anlamı bildiren fiiller türettiği anlaşılmıştır. Araştırmada ele alınan cümlelerde, *-çUr-* fiilden fiil yapım ekinin fiil kök ve gövdelerine gelerek küçültme anlamı ifade eden fiiller kurduğunun farkına varılmıştır. *Dîvânü Lügati't-Türk*'te görülen örneklerde, *-sA-* fiilden fiil yapım ekinin fiil kök ve gövdelerine gelerek istek, arzu, amaç, niyet ifade eden fiiller yaptığı görülmüştür. Araştırmada değerlendirilen örneklerde, *-gUr-* fiilden fiil yapım ekinin fiil kök ve gövdelerine gelerek yaklaşma fiilleri oluşturduğu, *-slr-* fiilden fiil yapım ekinin ise benzerlik anlamı bildiren fiiller türettiği anlaşılmıştır.

Kısaltmalar

- DLT I: Atalay, B. (1985). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi I*. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
 DLT II: Atalay, B. (1986a). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi II*. Cilt II. Ankara: TDK Yayınları.
 DLT III: Atalay, B. (1986b). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi III*. Cilt III. Ankara: TDK Yayınları.

Kaynakça

- Atalay, B. (1985). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi I*. Cilt I. Ankara: TDK Yayınları.
 Atalay, B. (1986a). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi II*. Cilt II. Ankara: TDK Yayınları.
 Atalay, B. (1986b). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi III*. Cilt III. Ankara: TDK Yayınları,

- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Başdaş, C. (2019). Kutadgu Bilig ve Uygur-Karahanlı Metinlerinde 'Kör-' Fiilinin Ettirgenlik Şekilleri ve 'Körkit' Üzerine. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı-Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları, 151-157.
- Bilgen, İ. (1989). *Dîvânü Lügâti't-Türk'te Söz Yapımı*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağatay, S. (1989). Pekiştirilen Fiiller. *TDAY-Belleten-1966*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 39-50.
- Eraslan, K. (1996). +sı-/+si- (~+su-/+sü-) İsimden Fiil Yapma Eki ile -sı-/ -si- (~-su-/ -sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında. *Türk Kültürü Araştırmaları, Zeynep Korkmaz'a Armagan, Yıl 32/1-2*, Ankara, 47-62.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). Kâşgarlı Mahmud'da -SÂ-/ -SE- Eki. *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara: Akçağ Yayınları, 140-145.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 11. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. 20. Baskı. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi
- Haceminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Herkmen, D. (2009). *Dîvânü Lügâti't-Türk'te Fiil Yapımı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, Z. ve Kaçalın, M. (2011). *XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tekin, T. (2000). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- Tekin, T. (2003). *Makaleler I*. (haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.